

JAN ZÁBRANA

4. 6. 1931 – 3. 9. 1984

Český básník, prozaik, překladatel, esejista a editor Jan Zábrana se narodil 4. června 1931 v Herálci u Humpolce na Českomoravské vrchovině v rodině Emanuela a Jiřiny Zábranových. V roce 1933 se rodina přestěhovala do Humpolce – nejprve do nájemního bytu, v září 1940 do vlastního domku. V Humpolci chodil Jan Zábrana do obecné školy, později zde studoval na reálném gymnáziu. Zábrana byl svými rodiči vychováván v lásce ke knize a vzdělanosti. V deseti letech si na stroji opisoval své první literární pokusy – tři „romány z Divokého Západu“. Jako čtrnáctiletý publikoval v cyklostylovaném školním časopise Výkvět básně *Dvacáté století*. Ve stejném časopise později vyšel i jeho první básnický překlad – z angličtiny přeložená básně Alexandra Popa *Chvála samoty*. Student Zábrana měl výjimečný rozhled po moderní světové literatuře. Nečetl jen poezii a prózu, ale i kritické studie. Ludvík Pokorný, Zábranův učitel češtiny na gymnáziu, rozeznal Zábranův talent. Půjčoval mu knižní novinky a hovořil s ním o literatuře, kultuře a politice. (Zábrana se k Pokornému nikdy nepřestal hlásit a později mu často posílal své překlady ke kritickému posouzení.) V letech 1947-1949 publikoval Zábrana ve Výkvětu recenze, eseje, úvahové články, překlady i vlastní verše.

Oba Zábranovi rodiče byli učitelé, kteří se výrazně angažovali ve veřejném životě. Na svou dobu zastávali moderní názory – zejména matka, která měla v rodině hlavní slovo. Manželé Zábranovi byli od počátku 30. let členy národně socialistické strany. Jiřina Zábranová se po válce stala členkou ústředního výboru národně socialistické strany, členkou Zemské osvětové rady a Fondu národní obnovy. Často jezdila do Prahy, kde se stýkala např. s Fráňou Zemínovou, Miladou Horákovou, Janem Masarykem. 24. 2. 1948 se zúčastnila zasedání předsednictva národně socialistické strany v Praze a po návratu do Humpolce žádala podporu pro prezidenta Beneše. 26. 2. 1948 školský inspektor manželům Zábranovým oznámil, že „nemají právo více vstoupit do školní budovy“ a že jsou „z rozhodnutí akčního výboru zbaveni učitelství“. Postupně byli vyloučeni ze Sokola, hasičského spolku, Československého červeného kříže a dalších společenských organizací. V rámci celostátního zátahu na národní socialisty byla Zábranova matka v listopadu 1949 zatčena a v květnu 1950 ve vykonstruovaném procesu odsouzena „za trestný čin velezrady a vyzvědačství“ k trestu odnětí svobody na 18 let.

V červnu 1950, měsíc po odsouzení matky, Jan Zábrana na humpoleckém gymnáziu maturoval. Po maturitě nebyl z politických důvodů přijat ke studiu klasické filologie na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Přijetí bylo zamítnuto pro „naprosto nedostačující politické předpoklady ke studiu“. Jako náhradu si Zábrana zvolil studium na Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakultě. Po 4 semestrech mu bylo doporučeno přejít na externí studium, ze kterého byl v červenci 1952 vyškrtnut.

V říjnu roku 1951 byl zatčen Zábranaův otec. V květnu 1952 byl odsouzen k trestu odnětí svobody na 10 let (trest si odpykával např. v Jáchymově a Leopoldově) a k zabavení veškerého rodinného majetku. Ve svých vzpomínkách nazvaných *Celý život* Jan Zábrana zaznamenal: „*Celková bilance naší rodiny po prvních 12 letech socialismu v Československu – 19 let, 2 měsíce, 2 dny kriminálu...*“ Po odsouzení otce byl Jan v roce 1952 vystěhován z rodinného domu v Humpolci a natrvalo přesídlil do Prahy.

V letech 1952-1953 se Zábrana učil zámečnickem ve vagónce Tatra Smíchov, poté pracoval jako brusič v družstvu Smalt v Holešovicích a v Radotíně. V této době se seznámil s řadou literátů a výtvarníků mimo oficiální umělecké struktury (např. s Vladimírem Holanem, Bohumilem Hrabalem, Jiřím Kolářem, Ivanem Divišem, Kamilem Lhotákem, Mikulášem Medkem, Jiřím Weilem, Václavem Havlem), celoživotní přátelství navázal s Josefem Jedličkou a Josefem Škvoreckým. Prožil také několik osudových milostných vztahů. Psal povídky, které kolovaly mezi přáteli, prózu, poezii, překládal. Spolu s Josefem Jedličkou napsal hru *Marodiáda*, kterou E. F. Burian přijal k provozování (režii měl mít Jan Grossman). Hra se začala dokonce zkoušet, ale k realizaci nakonec nedošlo a ztracený text se dosud nepodařilo nalézt.

Koncem roku 1955 byl Jan Zábrana na základě překladů básní Sergeje Jesenina přijat do Kruhu překladatelů a od té doby pracoval jako překladatel z povolání. Překládal zejména z ruštiny a angličtiny – moderní poezii a prózu, výjimečně i divadelní hry (dramata I. Babela). Zábrana překládal díla klasická i moderní, knihy psané jazykem vznešeným i jazykem ulice, tvorbu vysokých uměleckých ambic i oddechové čtení. Z ruských autorů překládal zejména Babela, Bunina (toho uvedl do českého kulturního povědomí), Cvetajevovou, Jesenina, Mandelštama, Pasternaka. Významně se podílel na překladu Solženicynova *Souostroví Gulag* vydaného v Curychu v roce 1974. V překladech z angličtiny se orientoval hlavně na představitele beat generation: Ferlinghettiho, Corsa, Ginsberga. Překládal poezii Dickeye, Pounda, Rexrotha, Plathové, prózu Bierceho, Warrena Millera, Chevaliera, detektivky Christie, McBaina, Doylea. Některé významné překlady mohly vyjít až posmrtně, na počátku 90. let: např. Pasternakův *Doktor Živago*, Ginsbergovo *Kvílení*.

Zábrana uměl dokonale překládat a uměl psát jak krásným jazykem, tak i slangem, odposlouchaným na pražských ulicích. Objevoval autory u nás neznámé a mnohdy i zakazované a pomáhal tak rozšiřovat kulturní obzory mnoha čtenářů. V roce 1984 si zapsal: „... *ke vzdělání jsem si pomohl sám – SÁM – SÁM –, poněvadž mě na žádnou fakultu nepustili studovat (kromě náhradní teologie, což byla sranda) jako syna třídních nepřátel, lidí odsouzených pro velezradu – a dnes bere každý jako samozřejmost, že autory jako Ezra Pound, Mandelštam a Pasternak překládá v ČSR člověk, jehož nepustili na filozofickou fakultu ani na jediný semestr.*“

Od poloviny 50. let do konce 60. let přispíval Zábrana recenzemi, překlady i vlastními verši do řady literárních časopisů: Světová literatura, Host do domu, Květen, Plamen, Tvář, Sešity pro mladou

literaturu, Kultura, Literární noviny, Orientace, Kulturní tvorba, Rudé právo, Svět sovětů, Čtení o Sovětském svazu, Zítřek, MY 68, MY 69.

Šedesátá léta jsou pro Zábranu šťastné období. Při amnestii v roce 1960 byli jeho rodiče propuštěni na svobodu. V březnu 1963 se Zábrana oženil s Marií Leskovjanovou, začínající redaktorkou časopisu Světová literatura (od roku 1970 byla Marie Zábranová redaktorkou nakladatelství Odeon). V roce 1964 se jim narodila dcera Eva. V šedesátých letech Zábrana překládá klíčová díla americké a ruské literatury a publikuje své první básnické sbírky, které jsou kritikou příznivě hodnoceny.

V roce 1965 vychází první oficiálně vydaná Zábranova sbírka *Utkvělé černé ikony*, která byla kritikou přijata výrazně kladně (dokonce i v Rudém právu). O tři roky později, během krátkého uvolnění, vydává Zábrana své poslední dvě oficiální básnické knihy: *Stránky z deníku* (1968) a *Lynč* (1968). Jádro těchto tří sbírek vzniklo v letech 1953-1956. Obsáhlý výběr veršů byl zastoupen v Kolářově a Hiršalově samizdatovém sborníku *Život je všude* (1956). Sbíрка *Utkvělé černé ikony* obsahuje strohé verše zasazené převážně do městského prostředí. Pro básně jsou charakteristické pocity hořkosti, promarněnosti a nenaplněnosti. Hlavním motivem sbírky *Stránky z deníku* je nostalgie za uplývajícím životem, včetně toho, co se v něm vlivem historických událostí nestalo. Východiskem k jednotlivým básním byly autorovy vlastní zážitky a politické události, jichž byl svědkem. Sbíрка je prostoupena ironií a sarkasmem. Pro sbírku *Lynč* jsou charakteristická obrazná vyjádření i rozvolněná forma, objevují se slangové výrazy. Jednotlivým prvkem jsou zkušenosti z nesvobody, téma pokusu o postižení nejistoty a nejednoznačnosti milostného vztahu.

Překlady a antologie provázel Zábrana často studii a esejemi. Napsal řadu recenzí cizojazyčné literatury (zejména americké), edičních poznámek, komentářů, autorských portrétů a esejisticky pojatých doslovů a předmluv, psaných často k vlastním překladům a výborům, které sestavil. Výbor z doslovů a předmluv vyšel posmrtně v roce 1989 pod názvem *Potkat básníka* a s podtitulem *Eseje a úvahy*. První část je věnovaná sovětské literatuře klasické i poválečné, druhý oddíl obsahuje stati o anglické a americké literatuře, třetí oddíl obecnější úvahy o překládání.

V šedesátých letech vydal Jan Zábrana detektivní trilogii – *Vražda pro štěstí* (1962), *Vražda se zárukou* (1964) a *Vražda v zastoupení* (1967). Kriminální příběhy pojednávají o případech soukromého detektiva Dr. Jaroslava Pivoňky. Děj *Vraždy pro štěstí* se odehrává v prvorepublikovém Československu a točí se kolem vraždy redaktora pochybného literárního časopisu. *Vražda se zárukou* pojednává o záhadné vraždě v předměstské vile za tzv. druhé republiky. *Vražda v zastoupení* se odehrává v období protektorátu. Detektivní kancelář Ostrozrak má vypátrat vraha šéfredaktora kolaborantského deníku, jenž byl na recepci otráven jedem podaným ve víně. *Vražda v zastoupení* byla v roce 1987 upravena pro Československou televizi (režie televizní inscenace Vladimír Kelbl, scénář Josef Souchop). Všechny tři příběhy se dočkaly také televizního zpracování v podobě

šestidílného seriálu s názvem *Případy detektivní kanceláře Ostrozrak*. Seriál uvedla Česká televize v roce 2000 s Ondřejem Vetchým v roli detektiva Pivoňky (režie Karel Smyczek, scénář Ivana Nováková).

V roce 1965 vyšla povídka *Táňa a dva pistolníci*, která je určena dětem. Jde o příběh ruské holčičky Táni, která se na cestě po Československu ztratí rodičům. Do jejího osudu zasáhnou postupně dva popletení čeští kluci, kteří si hrají na kovboje. Po mnoha peripetiích se Táňa vrací k rodičům. Text knížky je hojně prokládán ruskými rozhovory. V roce 1967 byla kniha zfilmována (režie Radim Cvrček) – film byl oceněný na festivalech dětských filmů ve Zlíně, Moskvě a Cannes.

V roce 1990 se ke spoluautorství knih *Vražda pro štěstí*, *Vražda se zárukou*, *Vražda v zastoupení*, povídky *Táňa a dva pistolníci* a k autorství překladu W. Millera *Prezident Krokodýlů*, které vyšly pod jménem Jana Zábrany, přihlásil Josef Škvorecký.

Okupace ČSSR v srpnu 1968 se stane pro následující období druhým životním traumatem Jana Zábrany. Na rok 1968 Zábrana nahlíží jako na bod definitivního zmaru a osudového prokletí. Po roce 1968 patří jako původní autor k nežádoucím. Celá sedmdesátá léta Zábrana zasvětil překladatelské a esejistické tvorbě. Až do své smrti neuveřejnil kromě komentářů a překladů žádnou původní tvorbu. Od počátku 70. let kryl svým jménem překlady přátel, kteří nesměli publikovat – Rudolfa a Luby Pellarových, Antonína Přidala, Hany Žantovské, Anny Novákové, Jana Skácela aj. Přestože prostřednictvím Josefa Škvoreckého bylo Zábranovi nabídnuto místo na katedře slavistiky v Torontu a kromě toho měl ještě několik dalších možností, zůstal Zábrana v okupované vlasti. Kvůli svému přesvědčení, rodičům, zejména kvůli nemocné matce. V roce 1974 Zábranova matka umírá – po její smrti Zábrana dlouho nemůže pracovat. Stále více se uzavírá do sebe. Sužují ho depresivní stavy (první záchvaty deprese se u něho začaly projevovat v polovině padesátých let), někdy celé dny nevychází z domu. V roce 1976 onemocní diabetem, od roku 1982 je vážně nemocen. V posledních letech života ztrácí zájem o přírodu i lidi kolem sebe. V denících se zmiňuje o tom, že se mu stále hůře překládá. Na živobytí si těžce vydělává mizerně placenými překlady.

Jan Zábrana zemřel na rakovinu 3. září 1984 v Praze v nemocnici na Karlově náměstí. Je pochován v rodinném hrobě na hřbitově v Poděbradech.

Zábranova původní tvorba se mohla v plné šíři ukázat až po roce 1989, kdy byly z pozůstalosti vydány sbírky *Jistota nejhoršího* (1991), *Zed' vzpomínek* (1992), dvousvazkový výbor z deníků *Celý život* (1992), výbor povídek z 50. let s názvem *Sedm povídek* (1993) a svazek *Básně* (1993).

Sbírka *Zed' vzpomínek* (1992) začala vznikat v lednu 1969 ve Vysokých Tatrách, kam Zábrana v šedesátých letech zajížděl na pracovní pobyty. Původní název byl *Samomluvy*, s podtitulem *Improvizované záznamy, autotexty, zatím dál nezpracovávané*. V roce 1971 ji Zábrana přejmenoval podle obrazu Kamila Lhotáka na *Zed' vzpomínek*. Sbírka úsečným a hutným výrazem shrnuje Zábranova traumata od roku 1948 – osobní, tvůrčí, politická i erotická.

Souborný svazek *Básně* (1993) obsahuje autorem korigované znění starších sbírek *Utkvělé černé ikony*, *Lynč* – nyní pod názvem *Samosoud* a *Stránky z deníku*. Zábrana své verše často přepracovával, dopilovával, mnohdy se složitě navracel k původnímu znění. Verše přepracovával dokonce i poté, co byly vydány knižně – nová znění vpisoval do svých autorských výtisků. Svazek *Básně* se proto liší od verzí ze 60. let.

Zábrana nikdy nedokončil básnickou skladbu *Havran*. Tuto skladbu chystalo k vydání liberecké nakladatelství Dialog v roce 1970. Vydavatelství bylo ale rozpuštěno, a tak z plánovaného vydání sešlo. Text se vrátil k Zábranovi, ten však původní verzi zavrhl a intenzivně pracoval na nové podobě. Skladba nakonec zůstala v podobě rozptýleného fragmentu, plánů, poznámek a zápisků.

Vydání výboru *Celý život* se stalo literární událostí roku 1992. Jde o deníkové záznamy psané od dubna 1948 do července 1984, nejsoustavněji od konce roku 1970. Kromě denních zápisů a komentářů obsahuje kniha i jednotlivé verše, básně a jejich varianty. Navzdory jejich útržkovitosti a obsahové rozmanitosti vyvstává z nich poměrně ucelený obraz Zábrany jako člověka stojícího ve vnitřní opozici vůči komunistickému režimu, člověka hluboké hořkosti z věcí soukromých i obecných, zároveň však pevných stanovisek estetických, morálních a politických. Deníky jsou jedinečným osobním vyznáním, Zábranovým komentářem k umělecké tvorbě, ale především svědectvím o tragickém osudu jedné generace a celé země ve 2. polovině 20. století. Jde o dramatické svědectví jednoho lidského osudu spisovatele, který si získal renomé jako překladatel angloamerické a ruské poezie a prózy, ale jemuž vždy bytostně záleželo hlavně na vlastní literární tvorbě. K jejímu publikování se mu však kladly do cesty neustálé překážky, a tak pro sebe objevil způsob deníkových zápisků a komentářů. Zápisky jsou rovněž nenahraditelným literárně-historickým pramenem. Cenné jsou nejen dobové, často jadrné a velmi osobní komentáře, polemiky a invektivy stavějící se jednoznačně negativně k tehdejší normalizaci, ale také retrospektivní sondy, např. o Nezvalovi, Škvoreckém, Ginsbergově návštěvě Prahy apod. Deníky jsou svědectvím o sobě a o době, ale také uměleckou zpovědí, která nezapře potlačovaného, ale nepotlačitelného básníka.

Základem výboru je 127 popsaných školních sešitů v modrých deskách s názvem *Disiecta membra*, tj. *Modré sešity*. Ty začal Zábrana psát v prosinci 1970 a psal je až do konce života. Jejich epilog tvoří zápisník s poznámkami z nemocnice na Karlově náměstí. Jejich předchůdci jsou mladický deník z roku 1948 a zlomky z 50. a 60. let, které mají podobu různých notýsků, bloků a zápisníků. Zábranovi, člověku žijícímu ve stálé vnitřní opozici, byly deníky privátním prostorem osobní svobody, v němž mohl bez ohledu na vnější svět, na tíživou a nepřátelskou politickou situaci, slovně formulovat vše, co cítil a co si myslel. Zábranovo krédo pro psaní deníků bylo: „*Nekomentuji, píšu si holá fakta.*“

Zábrana začal psát deníky již ve 14 letech. Jeho první deník byl skautský. *Náruč plná vřesu* (1998) je Zábranův skautský deník, který popisuje období od června 1945 do srpna 1947 – čas, který Zábrana prožil ve skautském oddíle. Deník obsahuje rovněž vlastní Zábranovy ilustrace.

Sedm povídek (1993) je výběr z prozaických textů, které byly napsány v letech 1954-1957. V roce 1992 se v Zábranově pozůstalosti našlo 16 prozaických textů, z nichž editor vybral sedm (jedna je nedokončená), které se hodily ke čtenářskému vydání. Ve výběru jsou zahrnuty povídky: *Nohy*, *Psovod Gerža*, *V noci u pece*, *Kurevská zima*, *Peklo peněz*, *Srdce ženy*, *Smaltovna*. Povídky jsou stylizovány jako pravdivý záznam života mladých dělníků v tehdejších továrnách. Tenkrát tolik oslavovaná práce byla ve špatně řízených, zanedbaných továrnách ubíjející dřinou a mladí lidé z ní hledali únik v erotice a alkoholu. Zábrana zde v přímé řeči užívá hovorové výrazy, ze kterých většinou učinil nástroj poznání, směřujícího k palčivé reflexi doby.

Zábranovi bylo znemožněno studium, v samotě prošel mnoha nekvalifikovanými zaměstnáními – útěchou mu byla literatura. Nejsilnější vztah měl k poezii. V červnu 1953 si zapsal: „*Nyní, kdy obzor je zatažen, možnosti vzaty, rozhodování omezeno, využití schopností minimalizováno, život už nestojí přede mnou v celé své šíři, nenabízí se, musí být dobýván, nyní jsou mé verše jediným, co mám, jsou mi nejdražší ze všech věcí.*“ V *Modrých sešitech* označil Zábrana svou existenci za „náhradní“. Náhradní existence překladatele mu umožnila tlumočit myšlenky neslučitelné s totalitou a také se vymanit ze zaměstnaneckého poměru pod dozorem strany.

Jan Zábrana žil mezi knihami a pro knihy. „*Neříkej mi, že jsem knihy měl rád víc než tebe. Měl jsem je rád víc než sebe... Ne království za koně, ale život za knihy – to jsem dal já, tak jsem utratil svůj život já. A marně, marně.*“ (Jan Zábrana)